

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансових технологій та банківського бізнесу

ОЛЕНИЧ Андрій Андрійович

**Соціальний захист населення в Україні: тенденції та
перспективи розвитку / Social protection of the
population in Ukraine: trends and prospects for
development**

спеціальність: 232 – Соціальне забезпечення
освітньо-професійна програма – Соціальне забезпечення

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи СЗм – 21
А. А. Оленич

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, О.Р. Квасовський

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **О. В. Кнейслер**

ТЕРНОПІЛЬ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН..	7
1.1. Суть, основні функції соціального захисту населення та державне соціальне забезпечення.....	7
1.2. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального захисту населення.....	17
РОЗДІЛ 2 АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН У НАШІЙ ДЕРЖАВІ	22
2.1. Соціальний захист громадян під час війни, у післявоєнний період та в контексті євроінтеграції нашої держави.....	22
2.2. Оцінка поточного рівня соціального захисту населення у нашій державі	29
РОЗДІЛ 3 ПИТАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОЇ ПРАКТИКИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН У НАШІЙ ДЕРЖАВІ	38
3.1. Виклики фінансування соціального захисту громадян нашої держави за умов ринкової економіки.....	38
3.2. Іноземна практика соціального захисту громадян та перспективи її впровадження у нашій державі.....	41
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	Error! Bookmark not defined.
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Забезпечення соціального захисту населення є одним із основних напрямів розвитку суспільства, що є важливою складовою соціальної політики. Під час впровадження численних реформ баланс інтересів різних соціальних груп і класів часто порушується, що призводить до негативних соціально-економічних наслідків. Їх можна подолати через різні форми та методи системи соціального захисту. Однак, через обмеженість фінансових ресурсів виникають численні труднощі у сфері соціального забезпечення, оскільки наявні державні ресурси не завжди здатні покрити матеріальні потреби населення.

66 Процес поглиблення інтеграції в світову економіку передбачає значні зміни в системі державного управління, важливою частиною якої є соціально-економічна система. Вона базується на поєднанні економічної ефективності, що досягається завдяки ринковим силам, та соціального компромісу. Тому актуальним напрямком наукових досліджень і важливим практичним завданням стає пошук ефективних механізмів і дієвих методів діяльності соціального захисту громадян.

46 **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми соціального захисту населення досліджуються у роботах провідних науковців, таких як: 8 П. П. Антонюк [Error! Reference source not found.], М. І. Бондар [Error! Reference source not found.], Т. Боровик [Error! Reference source not found.], Л. Данилевська [Error! Reference source not found.], І. Дернова [Error! Reference source not found.], Л. Долока [Error! Reference source not found.], Л. А. Горієва [Error! Reference source not found.], О. Ю. Лихошва [Error! Reference source not found.], М. І. Мальований [Error! Reference source not found.], А. Ю. Огінська [Error! Reference source not found.], Д. П'єтерс [Error! Reference source not found.], Н. В. Рак [Error! Reference source not found.], 13 М. М. Руженський [Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.], І. І. Смирнова [Error! Reference source not found.], Т. О. Стеценко [Error! Reference source not found.] та ін. Внесок науковців у дослідження

актуальних питань функціонування соціальної сфери є значним, проте важливо також приділяти увагу необхідності подальшого розвитку та вивченню аспектів, пов'язаних з розвитком соціальної сфери у рамках процесу євроінтеграції.

Мета і задачі дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є визначення теоретичних та методичних основ, а також розробка науково-практичних рекомендацій щодо тенденцій і перспектив розвитку соціального захисту громадян у нашій державі.

Для досягнення мети було визначено та виконано такі завдання:

- проаналізувати сутність терміну «соціальний захист» і запропонувати власне його визначення, а також розглянути основні функції системи соціального захисту громадян і соціальне забезпечення держави;
- визначити напрямки покращення методологічних, методичних і практичних підходів до формування державної соціальної політики, яка є базою для гарантування соціального захисту;
- підсумувати наукові досягнення та провести аналіз законодавства з питань ефективності діяльності системи соціального захисту громадян за теперішніх умов, аргументувати політику держави відносно розробки моделі вітчизняної соціальної політики, яка відповідає стандартам і принципам європейської соціальної політики;
- провести оцінку теперішнього стану соціального захисту громадян у нашій державі
- виявити проблеми фінансування системи соціального захисту громадян у нашій державі за ринкових умов;
- дослідити зарубіжну практику соціального захисту і визначити перспективи її імплементації у нашій державі.

Об'єктом дослідження виступають процеси функціонування системи соціального захисту населення в умовах ринкових трансформацій економіки України.

Предметом дослідження є умови, особливості та тенденції формування ефективної системи соціального захисту громадян в Україні.

Методи дослідження. У процесі роботи над кваліфікаційною роботою було використано такі загальнонаукові методи дослідження: абстрактно-логічний (для систематизації наявного теоретичного матеріалу); діалектичний метод пізнання (при аналізі змісту категорії «соціальний захист»); системно-структурний аналіз економічних процесів та явищ (для вивчення соціальної політики держави як основи забезпечення соціального захисту населення); емпіричний (для комплексної оцінки розвитку та удосконалення соціального захисту і соціального забезпечення); аналіз і синтез (при оцінці теперішнього ступеня соціального захисту громадян у нашій державі; при теоретичних узагальненнях і дефініції висновків); методи індукції та дедукції, що дозволили дослідити загальні тенденції розвитку соціального забезпечення і захисту у нашій державі; бібліографічний метод використовувався для вивчення літератури, що містить необхідну інформацію з теми дослідження; порівняльна оцінка (під час зіставлення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення»); якісне і кількісне зіставлення використовувалося для виявлення питань фінансування соціального захисту громадян у нашій державі за умов ринку; статистичні та графічні методи (для обробки й узагальнення статистичних даних, а також їх відображення у рисунках і таблицях).

Інформаційна база роботи. Інформаційною базою дослідження слугують законодавчі та нормативно-правові акти України й інших країн, документи міжурядових організацій щодо розвитку соціального захисту населення, монографії та наукові статті фундаментальних закордонних та українських спеціалістів. Застосовуються ще українська та міжнародна офіційна статистична звітність, зокрема офіційні дані, а також інформаційні ресурси з мережі Інтернет.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні низки питань, що стосуються тенденцій і перспектив розвитку соціального захисту населення:

- проведено аналіз теоретичних підходів до трактування концепції «соціальний захист», детально розглянуто позиції представників різних наук щодо визначення терміну «соціальний захист» і його складових. Розглянуто

значення соціального захисту громадян у гарантуванні добробуту країни, досліджено теперішнє становище та обґрунтовано напрямки удосконалення;

- досліджено умови діяльності діючої системи соціального захисту громадян у нашій державі, виявлено її слабкі сторони та визначено вектори їх зниження.

Практична значущість одержаних результатів полягає в ґрунтовному розгляді існуючої системи соціального захисту громадян, розробленні пропозицій з метою її поліпшення та збільшення ефективності соціального захисту, а ще у створенні дійової моделі соціального захисту громадян, яка базується умовах соціального партнерства. Наукові висновки, представлені в кваліфікаційній роботі, сформульовані у вигляді відповідних рекомендацій і пропозицій, що обґрунтовують значимість фінансування соціального захисту громадян у нашій державі за ринкових умов.

Підходи, теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції, розроблені в ході дослідження, можуть бути застосовані з метою покращення державної соціальної політики як засади соціального забезпечення громадян. Окрім цього, висновки, сформульовані на базі оцінки поточного ступеня соціального захисту у нашій державі, можуть бути застосовані для вдосконалення нормативного та систематичного забезпечення державної соціальної політики.

Апробація. За результатами дослідження опубліковано тези доповідей на тему «Проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні» та «Зарубіжний досвід соціального захисту населення та перспективи його застосування в Україні» в Збірнику студентських наукових праць «Актуальні питання теорії і практики фінансового менеджменту, фінансових ринків, банківської справи та соціального забезпечення» (Тернопіль, ЗУНУ, 2024 рік).

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел, які використані, і додатків. Загальний обсяг роботи – 59 сторінок, основний зміст становить 49 сторінок, включаючи 5 таблиць, 7 рисунків. Список джерел, які використані, містить 75 найменувань, також є 2 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН

1.1. Суть, основні функції соціального захисту населення та державне соціальне забезпечення

У теперішній час головною ціллю соціального захисту є забезпечення виживання соціально незахищених верств населення та пріоритетний захист окремих верств населення, таких як військовослужбовці, вимушені переселенці, постраждалі тощо. Як перспективну мету варто розглядати ту, що відповідає статті 46 Конституції України, зокрема населення має право на соціальний захист у разі тимчасової, неповної чи абсолютної втрати працездатності, втрати годівника, незайнятості з причин, які не залежать від них, а ще у старості чи в інших випадках, визначених законом [Error! Reference source not found.]

Визначаючи суть соціального захисту, важливо спиратися на положення Конституції України [Error! Reference source not found.], інші нормативно-правові акти України, міжнародні документи, довідкову та енциклопедичну літературу, іноземні джерела, а також світовий досвід у сфері державотворення.

Сьогодні одним з основних завдань державної політики є забезпечення якісного управління всіма сферами суспільного життя, кінцевою метою якого є створення соціальної держави – політичної системи, в якій кожна людина відчуває комфорт і впевненість. Вирішення цього завдання неможливе без належного соціального забезпечення та продуманої, ефективної соціальної політики [Error! Reference source not found., с. 93].

Попри вагомий внесок відомих науковців у вивчення цієї проблеми, питання визначення та сутності соціального захисту залишається недостатньо дослідженим.

Незважаючи на значний інтерес зі сторони суспільства та вітчизняної науки і практики, питання соціального захисту населення отримує недостатню увагу.

81 За станом на сьогодні, з об'єктивних та суб'єктивних причин, залишається
1 невіршеним низка питань, що негативно впливають на рівень
соціально-економічного розвитку країни та добробут її громадян. У державі не
розроблено комплексний підхід до покращення фінансування системи
соціального захисту, що призводить до того, що фінансова політика у соціальній
сфері формується без достатнього обґрунтування, а також без належної
13 організаційно-правової та фінансової основи [Error! Reference source not
found., с. 94].

Фундаментальні принципи соціального захисту закріплені в Конституції
України [Error! Reference source not found.] і в інших національних
нормативно-правових актах.

17 Соціальний захист у механізмі державного управління полягає не лише в
наданні підтримки тим, хто її потребує, але й у забезпеченні здорового
соціального клімату в країні, сприянні розвитку без потрясінь, революцій і
громадянських конфліктів. Сьогодні соціальні цінності тією чи іншою мірою є
складовою частиною всіх промислово розвинених держав, що, безумовно, є
1 значним досягненням світової цивілізації [Error! Reference source not found. с.
85].

Соціальна держава, як правильно зазначають дослідники, повинна
забезпечувати прогрес у таких напрямках: досягнення соціальної справедливості
та безпеки в суспільстві; підтримка кожного в пошуку роботи або інших джерел
1 доходу; забезпечення миру і злагоди в суспільстві; створення сприятливих умов
1 для життя та особистого розвитку, щоб кожна людина могла стати агентом
власного розвитку, а соціальна допомога надавалася лише тим, хто опинився в
скрутному становищі не з власної вини (наприклад, якщо людина втратила
роботу через економічну кризу тощо) [Error! Reference source not found., с. 96].

1 На думку відомого вченого Г. Мюрдаля, який є засновником так званої
шведської моделі соціалізму, основним завданням «соціальної держави» є
соціальний захист населення. Він зазначає, що «створення системи соціального
захисту передбачає такі напрями діяльності держави: забезпечення громадян

достатнім прожитковим мінімумом та надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує через об'єктивні обставини; скасування привілеїв для тих, хто їх не заслуговує; формування умов, які стимулюють громадян отримувати легальні доходи для гідного життя з використанням всіх законних засобів; гарантування екологічної безпеки; створення умов для задоволення високих освітніх потреб у навчанні, медичній допомозі тощо; побудова позитивного психологічного і соціального клімату в громаді та окремих соціальних класах, а також захист від психологічного тиску; забезпечення свободи духовного життя та захист громадян від ідеологічного впливу запобігання політичним переслідуванням і зловживанню адміністративними повноваженнями; забезпечення політичних та громадянських і свобод та прав адекватно до принципів соціально-правової країни; захист громадян від злочинних посягань; створення сприятливих умов праці для найманих працівників і захист їхніх прав від негативного впливу ринкових механізмів; забезпечення максимальної стабільності в громадському житті» [Error! Reference source not found., с. 49].

Щодо змісту категорії «соціальний захист» також існують різні погляди серед економістів.

73 Існує поширена думка, що термін і концепція «соціальний захист» виникли внаслідок ухвалення у 1935 році Закону США про соціальний захист (Social Security Act) [Error! Reference source not found., с. 256]. Однак наявні також альтернативні погляди відносно походження згаданого терміну [Error! Reference source not found., с. 42].

Сучасний англійський вчений Д. П'єтерс визначає соціальний захист «як сукупність заходів, що сприяють солідарності з людьми, які стикаються із загрозою втрати доходу або специфічними витратами» [Error! Reference source not found., с. 11].

18 При аналізі суті соціального забезпечення в Україні варто зазначити різноманіття авторських підходів до його трактування [Error! Reference source not found., с. 103; Error! Reference source not found., с. 107].

Українська дослідниця К. В. Дідківська визначає соціальний захист як «Підтримання країною окремих класів громадян, які можуть зазнати негативного впливу процесів ринку, направлена на гарантування відповідного ступеня проживання, досягається за допомогою надання матеріальної, грошової і юридичної допомоги, винятково найуразливішим категоріям населення. Окрім цього, очікується введення соціальних гарантій для громадян, які є економічно активними, та забезпечення прийнятних умов життя і праці, зокрема шляхом встановлення соціальних стандартів» [Error! Reference source not found., с. 103].

9 Наявні розбіжності в трактуванні поняття соціального захисту, а також невизначеність щодо його мотивів, інструментів і суб'єктів реалізації знижують ефективність соціальної політики держави. Це також звужує об'єктну основу і та ускладнює визначення чітких меж для надання персонального підтримання верствам суспільства, які є незахищеними соціально [Error! Reference source not found., с. 21].

На думку окремих вчених до шістдесятих років ХХ ст. у в Україні у наукових розробках термін «соціальний захист» не вживався, тоді як офіційно використовувався термін «соціальне забезпечення» [Error! Reference source not found.].

Сьогодні проблемам соціального захисту та соціального забезпечення присвячено роботи дослідників з різних наукових галузей і спеціальностей, проте найбільшу увагу їм приділено в юридичних та економічних сферах [Error! Reference source not found.].

9 М. Даніліна вважає, що соціальний захист – це комплекс дій організаційної, економічної, соціальної та юридичної природи, який забезпечується і реалізується державою для гарантування гідного життя, включаючи матеріальне забезпечення на рівні сучасних суспільних стандартів та можливість вільного розвитку особистості [Error! Reference source not found., с. 26]. О. Ф. Новікова розглядає соціальний захист як процес забезпечення соціальної безпеки громадян [Error! Reference source not found.].

Вивчивши наявні наукові підходи до законодавчого регулювання прав соціального захисту громадян, Т. Хайлова та О. Гузенко зробили узагальнили, що принципи права соціального захисту є одним із напрямів, котрий потребує детальнішого вивчення [Error! Reference source not found., с. 21]. Брак чітко визначених принципів у цій сфері ускладнює дотримання законодавства щодо соціального забезпечення.

М. В. Туленков трактує соціальний захист як «регульований процес функціонування соціально-політичних інституцій, який має на меті підтримку належного рівня соціального життя та добробуту окремих осіб і соціальних груп у певних соціально-економічних умовах» [Error! Reference source not found., с. 38].

Е. Лібанова, О. Палій та В. Скуратівський наголошують, що «соціальний захист являє собою сукупність організаційно-правових і економічних заходів, які спрямовані на забезпечення добробуту кожного індивіда в конкретних економічних умовах» [Error! Reference source not found., с. 104].

Н. Стаховська стверджує, що законодавець прагне включити до соціального захисту різноманітні державні заходи, які мають матеріально-побутовий, медичний, культурно-освітній та інші аспекти. Ці заходи демонструють турботу держави про молоде покоління, громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують підтримки, а також про тих, хто має особливі заслуги перед Вітчизною, фактично охоплюючи все населення України [Error! Reference source not found., с. 56].

Б. І. Сташків визначає «соціальний захист як різні види та форми матеріальної підтримки, які надаються відповідно до законодавства або договору з спеціально створених фондів громадянам, що внаслідок обставин, не залежних від них, не мають достатніх ресурсів для існування» [Error! Reference source not found.].

С. В. Горянська визначає «соціальний захист як сукупність економічних, політичних та правових заходів, які спрямовані на створення оптимальних умов для забезпечення реальних можливостей реалізації прав і свобод населення, що

забезпечує їх матеріальний добробут» [Error! Reference source not found., с. 88].

Цікавим є тлумачення соціального захисту як системи, запропоноване відомим американським економістом П. Спікером у його праці «Соціальна політика: теми та підходи». Він вважає, що «соціальний захист є системою соціальних служб, які надають конкретні ресурси споживачам». П. Спікер виокремлює п'ять основних напрямків у цій системі: соціальне забезпечення, житлові програми, охорону здоров'я, соціальну роботу та освіту [Error! Reference source not found., с. 79].

У Всесвітній енциклопедії наголошується на економічних засадах соціального захисту: «Соціальний захист – це програма держави, що підтримує працівників, пенсіонерів та їх сім'ї в досягненні економічного забезпечення» [Error! Reference source not found., с. 98]. «Соціальний захист, в широкому сенсі цього терміна, означає безпеку та свободу від страху, що орієнтовані на суспільство як на групу взаємопов'язаних та взаємозалежних людей» [Error! Reference source not found., с. 102].

Соціальний захист населення являє собою комплекс економічних, правових, організаційних та інших заходів, що реалізуються державою для забезпечення соціальних прав і гарантій громадян. Його діяльність орієнтована на підтримку тих, хто потребує допомоги через вік, стан здоров'я, соціальне становище, недостатні матеріальні ресурси та інші причини [Error! Reference source not found., с. 558].

На нашу думку, соціальний захист – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення соціальної безпеки та добробуту населення, включаючи соціальне забезпечення, медичне обслуговування, підтримку в разі безробіття, допомогу малозабезпеченим шарм населення тощо

В Україні на сьогодні немає єдиного нормативного документа, що регулює усі проблеми соціального забезпечення громадян. Соціальний захист аналізується як комплекс державних заходів, що спрямовані на надання матеріальної допомоги для компенсації, зниження або запобігання негативним

наслідкам соціальних ризиків для осіб, які через обставини, не залежні від них, не мають достатніх коштів для існування. Це відображає політику держави, орієнтовану на матеріальну підтримку певних категорій громадян, що фінансується нею [Error! Reference source not found., с. 8]. К. Ю. Мельник розглядає соціальний захист як зобов'язання суспільства, яке виконує держава, щоб підтримати певну категорію громадян у специфічних випадках за допомогою особливих засобів, фінансуючи це за рахунок суспільства через мережу державних органів, органи місцевого самоврядування та громадські організації [Error! Reference source not found.].

Питання нормативно-правового регулювання соціального захисту громадян України охоплюють численні нормативні акти різного характеру (більше сто п'ятдесяти законів, сто постанов Кабінету Міністрів України, а також більше тисячі відомчих і міжвідомчих наказів і розпоряджень) [Error! Reference source not found.].

Система соціального захисту, за оцінкою багатьох сучасних економістів, є сукупністю економічних, юридичних, соціальних прав і гарантій, а також соціальних організацій, які забезпечують гідні умови життя для всіх верств населення, особливо акцентуючи увагу на соціально вразливих групах. Це визначення підтримують В. Коляденко та А. Сіленко, які вважають, що система соціального захисту включає комплекс різних гарантій, котрі формують передумови з метою забезпечити засоби до існування: для працездатних громадян – через їхній особистий трудовий внесок, економічну самостійність та підприємницьку діяльність, а для соціально уразливих верств – за рахунок держави, з гарантією, що їхнє забезпечення не буде нижче законодавчо затвердженого прожиткового мінімуму [Error! Reference source not found., с. 303].

Соціальний захист охоплює як пасивні, так і активні заходи підтримання доходів. До пасивних заходів належить соціальна допомога, тоді як активними заходами є соціальне страхування, (яке забезпечує доходи у випадку втрати працездатності або праці), медичне лікування і профілактика захворювань, а ще

підтримка освіти та підвищення кваліфікації [Error! Reference source not found., с. 106].

Пасивне підтримання реалізується через соціальну допомогу, яка надається особам або сім'ям, що не мають достатніх засобів для існування. Соціальна допомога є адресною, оскільки надається лише тим, хто має потребу в ній. Завдяки соціальній допомозі соціальний захист виконує свою реабілітаційну функцію, зокрема надання підтримки особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, допомагаючи їм уникнути бідності та не залишатися на «узбіччі» суспільства.

Однак не менш важливими є також заходи, спрямовані на запобігання ситуаціям, які можуть загрожувати добробуту особи, та на стимулювання її активності. Соціальний захист виконує свою превентивну функцію, захищаючи індивіда та його сім'ю від втрати доходу через безробіття, старіння, хворобу або смерть, а також поліпшуючи їх добробут через соціальні служби та економічну допомогу для виховання дітей. Система соціального захисту включає програми зайнятості, соціального страхування, охорони здоров'я тощо [Error! Reference source not found., с. 99].

Отже, дефініції «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» розглядати як тотожні не варто, оскільки «соціальний захист» є більш широким поняттям, яке може охоплювати «соціальне забезпечення».

Соціальний захист населення є складовою соціальної функції держави. Головною метою цієї соціальної функції є забезпечення гідних умов життя, сприяння вільному розвитку особистості, захисту сім'ї, а також гарантія соціальної захищеності та справедливості [Error! Reference source not found., с. 100].

Основні функції соціального захисту, за твердженням П. Спікера (табл. 1.1), включають такі: підтримка поточного рівня життя громадян та запобігання бідності, що є превентивною функцією; а також покращення умов у майбутньому й реагування на погіршення ситуації шляхом впровадження необхідних заходів впливу – реабілітаційна функція. Остання спрямована на

пом'якшення наслідків бідності через надання допомоги у формі грошової, натуральної або безготівкової підтримки [Error! Reference source not found., с. 89].

Таблиця 1.1

Функції соціального захисту*

Функція	Індивіди	Суспільство
Підтримання status quo	Захист	Соціальна інтеграція, відновлення
Покращення умов	Задоволення потреб, надання можливостей	Задоволення потреб, надання можливостей
Погіршення добробуту	Покарання	Соціальний контроль

Цікавою та актуальною є точка зору П. Рабіновича, який вважає, що термін «соціальне забезпечення» є більш влучним, ніж «соціальний захист». Зокрема, у контексті забезпечення прав і свобод людини поняття «соціальне забезпечення» виглядає більш прийнятним, оскільки слово «захист» часто асоціюється з тимчасовими заходами, які вживаються лише до усунення загрози. Натомість забезпечення є тривалим і стабільним процесом, що не залежить від випадкових життєвих ускладнень [Error! Reference source not found., с. 61–63].

Н. Б. Болотіною визначає соціальне забезпечення як державну роботу, сутність якої полягає у бажанні відшкодувати матеріальні втрати державою, які спричинено тими обставинами, що в світовій практиці були класифіковані як соціальні ризики. Саме ці ризики становлять основу соціального забезпечення [Error! Reference source not found., с. 37–39].

Однак, до цього часу в Україні немає законодавчого визначення терміну «соціальне забезпечення». Відповідно до частини 1 статті 46 Конституції України, «громадяни мають право на соціальний захист, який включає забезпечення у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з причин, незалежних від них, а також у старості та в інших випадках, визначених законом» [Error! Reference source not found.].

77 Ми вважаємо, що соціальне забезпечення є комплексом програм та заходів держави, які цілеспрямовані на матеріальне сприяння фізичних осіб при настанні певних життєвих обставин, таких як втрата працездатності, старість, безробіття або тимчасова непрацездатність. Це може включати пенсії, допомоги, пільги та інші види державної підтримки.

30 Соціальне забезпечення держави є важливою складовою системи соціального захисту, виконуючи функцію акумулювання і розподілу фінансових
12 ресурсів, призначених для соціальної допомоги та виплат за соціальним страхуванням. Воно охоплює пенсії та різні види допомоги. Таким чином,
23 соціальне забезпечення можна розглядати як заходи матеріальної підтримки для осіб та сімей з боку держави і суспільства. До системи соціального захисту також
74 входять соціальні нормативи – мінімальні рівні винагороди за працю, стипендії та соціальне забезпечення, гарантовані державою [Error! Reference source not found., с. 102].

24 На рис. 1.1 представлено схематичне відображення взаємозв'язку між соціальним захистом, соціальним забезпеченням і соціальною допомогою.

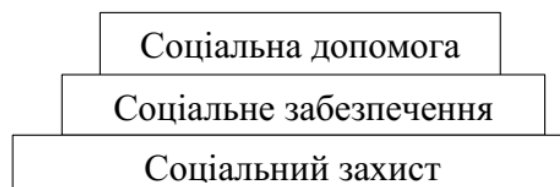

Рис. 1.1. Співвідношення соціального захисту, соціального забезпечення і соціальної допомоги

Примітка. Складено на основі [1, с. 102]

Отже, можна виділити три основні складові соціальної політики [Error! Reference source not found., с. 102]:

1) соціальна допомога, яка забезпечує можливість психофізичного виживання населення, що опинилися за межами бідності та не можуть з різних причин забезпечити собі життєвий мінімум в умовах кризової соціально-економічної ситуації;

2) соціальне забезпечення, яке гарантує нормальні умови існування особи, відшкодування втрат регулярного доходу, компенсацію додаткових витрат через

інфляційні процеси та запобігання факторам, які можуть призвести до втрати регулярного доходу через припинення виробництва та ін.;

3) соціальні послуги, які сприяють підвищенню рівня трудової активності.

Поняття «соціальна згуртованість» вперше з'явилося в науковому обігу в 1990-их роках і розглядається політичною елітою розвинутих країн як сучасна доктрина, що забезпечує стійкість розвитку суспільства. Основою соціальної згуртованості є добробут більшості громадян, гармонійні та стабільні відносини, а також мінімізація соціальної ізоляції і дезінтеграції [Error! Reference source not found., с. 20]. Це свідчить про те, що справедливий і ефективний соціальний захист населення є запорукою стабільності та стійкості розвитку суспільства.

Актуальність впровадження теорії соціальної згуртованості в розвинених державах зумовлена нестійкістю соціально-економічного розвитку, глобалізацією економіки у світові, екологічними питаннями та фінансовими кризами. Протягом останніх сорока років, за даними Міжнародного бюро праці, в світі було зареєстровано більше ста системних фінансових криз, що призводить до відчуття побоювання, непередбачуваності і нестабільності в різних аспектах життя [Error! Reference source not found., с. 103].

У нашій державі вплив цих факторів посилюється особливостями перехідного періоду, такими як непрозора та несправедлива приватизація, корупція в усіх сферах суспільного життя, соціальна демагогія владних структур, деградація моральних цінностей та зростання поляризації в рівнях доходів населення. У таких умовах посилюється індивідуалізація суспільного життя, і люди намагаються самотійно реагувати на виклики та загрози. Виникають прояви індивідуального й групового егоїзму, недовіри та відчуження. Особливо гостро в суспільстві сприймається розшарування населення за рівнем доходів і неправдивий їх розподіл.

Як умова та наслідок доктрини динамічного й поступального розвитку, соціальна згуртованість передбачає існування соціально-відповідальної держави з ефективними інститутами соціального захисту. До таких інститутів належать:

- демократичні принципи будови соціального захисту;

- добробут цілковитої більшості населення, а також підтримання та захист тих, хто з різних причин опинився за межею бідності;
- висока довіра населення до державних і приватних установ соціального захисту;
- загальні обов'язки і відповідальність всіх учасників процесу соціального захисту;
- наявність механізму громадського контролю за роботою державних органів влади.

1.2. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального захисту населення

Інтеграційні та глобалізаційні та процеси у світовій економіці викликали потребу розроблення сучасної концепції соціального розвитку, яка передбачає не лише кількісне зростання, проте й забезпечення стабільного розвитку в соціальній, економічній та екологічній сферах. Соціальна політика є важливою складовою внутрішньої державної політики і значною мірою залежить від економічної ситуації в державі [Error! Reference source not found.].

Тривалий період переходу до ринкової економіки та економічна криза спричинили появу таких соціальних проблем, як розшарування доходів, зростання бідності, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, а також раптове зубожіння населення. Соціальна політика України на поточному етапі розвитку ринкової економіки має бути спрямована на подолання цих викликів.

На сьогодні відсутнє єдине загальноприйняте визначення соціальної політики, і підходи різних авторів до її тлумачення можуть різнитися. В. М. Пічі, Я. Б. Турчин [Error! Reference source not found.] соціальну політику розглядають у двох аспектах: вузькому та широкому [Error! Reference source not found.].

М. В. Мних вважає, що «соціальна політика є підсистемою державної політики, яка спрямована на регулювання соціальних відносин, стимулювання

соціального розвитку та забезпечення перспектив для соціального прогресу»
[Error! Reference source not found.].

25 У. І. Моторнюк також пропонує розглядати соціальну політику як важливий елемент соціальної держави в двох аспектах: вузькому та широкому. У вузькому сенсі соціальна політика представляє собою цілеспрямовану діяльність суб'єктів, спрямовану на гарантування соціального забезпечення та побудови відповідних передумов особистості. У широкому сенсі соціальна політика є комплексом дій людей на визначених принципах з метою забезпечення ефективного функціонування і розвитку соціальних відносин [Error! Reference source not found.]. Водночас автор підкреслює, що поділ на вузьке та широке тлумачення соціальної політики є умовним.

Отже, соціальна політика – це елемент державної політики, система заходів, які направлені на гарантування добробуту населення.

45 Соціальна політика є інструментом регулювання державою ринкової економіки через розподіл і перерозподіл добробуту людей. Держава перерозподіляє доходи від економічної діяльності, щоб захистити вразливі категорії громадян, зменшити розрив у доходах та забезпечити соціальний захист тих осіб, які через об'єктивні або суб'єктивні причини не здатні самостійно забезпечити собі гідний рівень життя.

Держава не тільки займається перерозподілом матеріальних і культурних благ, але й регулює відносини між працівниками під час їх створення [Error! Reference source not found.].

Наявна пряма взаємозалежність між зростанням економіки та соціальним прогресом у країні. Успішність та ефективність соціальної політики держави значною мірою визначаються станом національної економіки. Соціальна та економічна політика разом формують основу внутрішньої політики країни.

29 Упродовж наступних років держави спрямовуватимуть свої зусилля на вирішення соціальних проблем, зокрема подолання бідності, боротьбу з голодом та ін. Держави мають підтримувати добробут нинішнього і майбутніх поколінь, а також захист планети. Незважаючи на те, що цілі сталого розвитку не є

юридично обов'язковими, очікується, що уряди країн добровільно візьмуть на себе відповідальність за створення сприятливих умов для їх досягнення. За виконання цих цілей і їх реалізацію відповідають державні органи [Error! Reference source not found.].

Умови державної соціальної політики охоплюють гарантування безпеки в суспільстві; формування соціальної солідарності серед усіх категорій громадян; розвиток соціального партнерства; гарантію доступності навчання; охорону здоров'я населення; пенсійне забезпечення на старість та ін. [Error! Reference source not found.].

Рис. 1.2 зображає напрями виконання державою соціальної політики.

Рис. 2.1. Механізми реалізації соціальної політики держави

Примітка. Складено на основі [3]

До механізмів реалізації соціальної політики також відносяться державна соціальна допомога у вигляді грошових виплат, субсидій та компенсацій для вразливих категорій громадян, а також соціальні гарантії держави, які забезпечують безоплатну медичну допомогу, освіту, доступне житло, а також доступ до культурних і оздоровчих закладів [Error! Reference source not found.].

Г. С. Лопушняк зауважує, що інтеграція питань розвитку стосунків ринку зі зростаючою увагою до соціальних питань формує необхідні умови для економічного оздоровлення та стабільного становища особи протягом усієї трудової діяльності і після її завершення [Error! Reference source not found.].

Зростання економіки і покращення добробуту громадян є взаємопов'язаними процесами. У табл. 1.2 представлено динаміку індексів головних економічних і соціальних показників в Україні за період 2015–2022 років (у відсотках до минулого року) [Error! Reference source not found.].

Таблиця 1.2

Індекси основних соціально-економічних показників України у 2015 – 2022 рр. (відсотків до попереднього року)

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Валовий внутрішній продукт (у цінах попереднього року)	90,2	102,4	102,5	103,4	103,2	96,2	103,4	70,9
Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	90,6	102,9	102,9	103,9	103,8	96,9	104,4	...
Реальний наявний дохід населення	79,6	102,0	110,9	110,9	109,0	104,5	109,2	...
Продукція промисловості	87,7	104,0	101,1	103,0	99,5	95,5	101,9	63,3
Продукція сільського господарства	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	116,4	75,0
Капітальні інвестиції	98,3	118,0	122,1	116,4	115,5	61,8	113,0	...
Оборот роздрібної торгівлі	80,2	104,3	106,5	106,2	110,3	107,6	110,7	78,6
Експорт товарів та послуг	73,0	96,4	116,6	108,9	111,8	92,7	133,6	...
Імпорт товарів і послуг	70,7	103,7	123,6	115,3	106,7	88,8	134,2	...
Чисельність постійного населення (на кінець року)	99,6	99,6	99,5	99,4	99,4	99,3	99,0	...
Кількість зайнятих віком 15 -70 років	...	99,0	99,3	101,3	101,3	96,0	98,1	...
Кількість безробітних віком 15-70 років (за методологією МОП)	...	101,4	101,2	93,0	94,2	112,5	102,2	...
Середньомісячна заробітна плата номінальна	120,5	123,6	137,1	124,8	118,4	110,4	120,9	105,9
реальна	79,8	109,0	119,1	112,5	109,8	107,4	110,5	...

Примітка. Складено на основі [42 с. 23]

Як показують дані табл. 1.2, валовий внутрішній продукт (ВВП) та ВВП на душу населення зростали протягом аналізованого періоду. Виробництво продукції в сільському господарстві і промисловості переважно зростало, хоча в окремі роки спостерігалися незначні коливання.

Таким чином: на основі проведеного дослідження теоретичних засад соціального захисту населення можна зробити такі висновки.

Соціальний захист громадян в умовах ринку є системою, що складається з комплексу нормативних актів, форм, методів і дій, спрямованих на забезпечення:

- встановлення гарантованого прожиткового мінімуму, передбаченого законодавством України, який регулярно оновлюється, на базі якого визначається мінімальний рівень заробітної плати, створюються пенсійні та допомогіві системи, а також забезпечуються послуги в соціально-культурній і житлово-комунальній галузях;

- диференційованого підходу до різноманітних соціально-демографічних груп громадян, що враховує їх економічну незалежність, працездатність і перспективу одержувати доходи;

11 - гарантування права кожного громадянина на працю й отримання мінімального доходу, який достатній для забезпечення нормального рівня життя робітника та його сім'ї;

- державних гарантій щодо оплати праці шляхом встановлення мінімальної заробітної плати незалежно від типу підприємства, чи то приватного, кооперативного, акціонерного товариства, чи субекта господарювання державної форми власності;

- надання різних видів допомоги безробітним, зокрема виплати допомоги з безробіття, організації громадських робіт, перепідготовки й отримання нової професії з вільними робочими місцями, створення умов для відкриття власного бізнесу;

- гарантій держави для підтримки необхідного рівня життя малозабезпечених категорій населення;

- індексації грошових депозитів громадян у банківських установах, в разі зростання цін на послуги і товари;

- компенсації громадянам у випадку проведення цінових реформ;

- розробки та законодавчого закріплення повного комплексу заходів, які формують систему соціального захисту для всіх верств населення: працюючих, непрацюючих, пенсіонерів, інвалідів, молоді, багатодітних матерів, неповних і малозабезпечених сімей.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН У НАШІЙ ДЕРЖАВІ

2.1. Соціальний захист громадян під час війни, у післявоєнний період та в контексті євроінтеграції нашої держави

Соціальний захист охоплює кілька ключових напрямків, одним із яких є система соціального страхування. Вона надає фінансову підтримку населенню у випадку втрати праці, інвалідності або смерті годувальника, забезпечуючи мінімальний рівень доходів і запобігаючи погіршенню матеріального становища у складних соціально-економічних умовах. Окрім того, соціальний захист включає медичне страхування і надання медичної допомоги. Важливою складовою цієї концепції є програми боротьби з бідністю, а також підтримка дітей, сімей, людей похилого віку та осіб з інвалідністю. Згадані заходи направлені на гарантування базових потреб населення та створення рівних можливостей для усіх громадян суспільства.

Соціальний захист є важливою складовою сталого розвитку суспільства, і держава відіграє ключову роль у впровадженні механізмів, політик і програм, які забезпечують мінімальний рівень соціальної підтримки та покращення життєвих умов громадян. Основні функції держави у сфері соціального захисту включають встановлення стандартів і їх регулювання. Тому варто дослідити економічні аспекти соціального захисту в Україні – основні соціальні гарантії для населення, закріплені у відповідних законодавчих актах [Error! Reference source not found., с. 101–102]:

1. Неоподатковуваний мінімум доходів громадян – це сума в розмірі 17 грн, встановлена пунктом 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України. Цей механізм передбачає, що певна частина доходів не підлягає оподаткуванню, забезпечуючи громадянам мінімальний рівень життя та фінансову стабільність. Використання неоподаткованого мінімуму сприяє

покращенню матеріального становища малозабезпечених верств населення і захисту соціально вразливих груп. Він враховується під час розрахунку податку на особистий дохід, що дає змогу знизити податкові зобов'язання громадян. Це зменшує фінансове навантаження на родини з низьким доходом і сприяє забезпеченню соціальної справедливості в податковій системі.

2. Мінімальна заробітна плата в Україні визначається як найнижчий розмір оплати праці за виконану працівником місячну або годинну норму праці. Це поняття регулюється статтею 95 Кодексу законів про працю України та статтею 3 Закону України «Про оплату праці». Відповідно до цих норм, мінімальна заробітна плата встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України не рідше одного разу на рік у законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Дотримання цих стандартів є важливим для забезпечення соціальної справедливості та підтримки економічної стабільності в країні.

3. Мінімальний розмір пенсії за віком є ключовим компонентом системи соціального захисту, що спрямований на забезпечення базових потреб пенсіонерів та покриття їхніх життєвих витрат. Його встановлення допомагає гарантувати мінімальний рівень соціальної підтримки для пенсіонерів, особливо тих, хто отримує низькі пенсійні виплати. Цей розмір регулюється для забезпечення гідного рівня життя людей похилого віку, які мають право на пенсію за віком і виконали вимоги щодо необхідного стажу. Станом на 01.01.2023 р. мінімальна пенсія становить 2093 грн, що відповідає прожитковому мінімуму, за умови наявності 35 років страхового стажу у чоловіків та 30 років у жінок [Error! Reference source not found.].

У табл. 2.1 подано розміри соціальної допомоги та інших соціальних виплат держави у 2019–2023 рр. в Україні станом на початок кожного року [Error! Reference source not found., с. 102].

Дані таблиці 2.1 показують, що протягом 2019–2023 років в Україні відбувалося поступове зростання державних соціальних стандартів і гарантій, включаючи мінімальний прожитковий мінімум для різних категорій населення

та мінімальну пенсію за віком, які збільшилися приблизно в 1,4 раза. Також позитивною є динаміка зростання мінімальної заробітної плати за цей період, яка підвищилася в 1,6 раза. Однак, якщо врахувати індекс інфляції за цей час, можна помітити значний розрив між темпами зростання цих показників і фактичною купівельною спроможністю населення [Error! Reference source not found., с. 102-103].

Таблиця 2.1

Державні соціальні стандарти і гарантії у 2019-2023 рр.

Показники	2019	2020	2021	2022	2023	Темп приросту, % 2023/2019
Прожитковий мінімум						
на одну особу	1853	2027	2189	2393	2589	139,7
на дітей віком до 6 років	1626	1779	1921	2100	2272	139,7
на дітей віком від 16 до 18 років	2027	2218	2395	2618	2833	139,8
на працездатних осіб	1921	2102	2270	2481	2684	139,7
на осіб, які втратили працездатність	1497	1638	1769	1934	2093	139,8
Мінімальна заробітна плата	4173	4723	6000	6500	6700	160,5
Мінімальний розмір пенсії за віком	1497	1638	1769	1934	2093	139,8

Примітка. Складено на основі [40; 54; 57].

Одними з регулярних щомісячних виплат держави є пенсійні виплати, які регулюються ст. 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У додатку А наведено розподіл пенсіонерів за типами і розмірами пенсій, які призначені.

За даними додатка А, спостерігається загальна тенденція до зменшення числа пенсіонерів. За станом на 01.01.2022 року було 10841117 пенсіонерів. Станом на 1 січня 2023 року, за даними Пенсійного фонду України, зареєстровано 10687921 пенсіонерів, що на 153166 осіб менше.

Однак, потреба у фінансуванні пенсій постійно зростає. У січні 2022 року на щомісячну виплату пенсій було виділено 44,5 млрд грн, тоді як у грудні того ж

року держава вже спрямувала на ці виплати 51,4 млрд грн. Це свідчить про те, що навіть незначна індексація пенсій вимагає додаткових мільярдних витрат. Крім того, станом на 01 липня 2022 року 74,23 % пенсіонерів одержували пенсії за віком, 13,9 % – за інвалідністю, 5,86 % – через втрату годувальника, 5,37 % – за вислугу років, 0,6 % – одержували соціальні пенсії, а 0,04 % перебували на вічному утриманні як колишні судді [Error! Reference source not found.].

У додатку Б наведено показники, які характеризують динаміку доходів і видатків вітчизняного Фонду загального обов'язкового соціального страхування держави у разі втрати роботи за 2021–2023 роки.

Бюджет вказаного Фонду кожного року гарантує фінансування виплат, які передбачені чинним законодавством щодо зайнятості громадян і соціальне страхування у разі настання безробіття на конкретний рік. Так, у бюджеті на 2023 рік передбачено видатки для реалізації активних програм зайнятості та надання мікрогрантів українцям для започаткування й розвитку власного бізнесу за державною програмою «єРобота» [Error! Reference source not found.]. У 2022 році «бюджет також включав статтю доходів, що передбачала компенсацію роботодавцям за витрати на оплату праці кожного працевлаштованого внутрішньо переміщеного особи, постраждалого через бойові дії під час воєнного стану» [Error! Reference source not found.]. На 2023 рік у бюджеті даного Фонду було закладено 11,9 млрд грн на виплату матеріальної допомоги та соціальних послуг у разі настання безробіття, реалізацію активних програм зайнятості та допомогу з часткового безробіття. Додатково було передбачено 1,8 млрд грн на мікрогранти для стимулювання створення чи розвитку власного бізнесу [Error! Reference source not found.].

Війна завдала і продовжує завдавати значної шкоди соціальній безпеці нашої держави. Її наслідки проявляються [Error! Reference source not found.]:

- у посиленні вразливості маломобільних верств громадян з початку війни;
- у неможливості одержання виплат і соціальних послуг особами, які проживають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях;

- у недостатньому забезпеченні соціальними та реабілітаційними послугами, особливо в регіонах з масовим розміщенням внутрішньо переміщених осіб (ВПО);

- в емоційному напруженні населення через невизначеність власних соціальних обов'язків і прав у воєнних умовах;

- у нездатності системи соціальної підтримки швидко адаптуватися до масових міграцій, зміни лінії фронту та ін.;

- у переселенні фахівців соціальної сфери, що негативно впливає на надання послуг громадянам;

- в зростанні тягаря на систему соціального підтримання та страхування через зростання кількості громадян, які потребують соціальних, реабілітаційних послуг і виплат, водночас зі зменшенням надходжень до місцевих, державного бюджетів і фондів пенсійного й соціального страхування та ін.

Перед вітчизняною системою соціального захисту громадян постали сучасні виклики та завдання, зумовлені початком повномасштабної збройної агресії росії. Система соціального захисту потребує швидкого пристосування до нових реалій. В умовах війни особлива увага приділяється підтримці сімей захисників, поранених і хворих, працевлаштуванню маломобільних людей, опіці над дітьми-сиротами та іншим актуальним питанням воєнного стану [Error! Reference source not found., с. 33]. Одним із пріоритетів політики соціального захисту в умовах війни є допомога ВПО, яких понад 7 мільйонів. Виникає необхідність не лише надання соціальної допомоги, але й роз'яснення їхніх прав як ВПО і можливих видів підтримки. Соціальні служби також отримали додаткові обов'язки, такі як надання консультацій, забезпечення притулку, догляду, короткотермінового проживання, натуральної допомоги, транспортних послуг тощо. Особливу увагу приділяють роз'ясненню питань:

- як зареєструвати шлюб чи новонароджених дітей під час війни;
- які заходи соціального захисту передбачені для дітей, які постраждали під час воєнного стану;
- як одержати тимчасове житло чи подати заявку на ушкоджене майно;

- як постраждали від війни можуть одержати допомогу держави;
- про права ВПО на медичне обслуговування, освіту, працевлаштування та ін.;
- які види допомоги ВПО передбачає держава та як їх одержати тощо [Error! Reference source not found.].

В умовах сучасних викликів для України виникла нагальна потреба вдосконалити модель соціальної політики, яка відповідала б принципам та стандартам Європейського Союзу. Ця модель повинна бути орієнтована на підвищення якості життя громадян, реагування на демографічні зміни, покращення соціального захисту, зниження рівня бідності, зміцнення соціальної згуртованості та протидію будь-яким формам дискримінації. Водночас, вона має враховувати фінансові можливості держави, забезпечуючи ефективну реалізацію соціальної політики в умовах стабільної економіки [Error! Reference source not found., с. 107].

У проєкті плану дій з метою післявоєнного відновлення та розвитку соціального захисту в нашій державі запропоновано перелік пріоритетних реформ і стратегічних ініціатив, а також проєкти нормативно-правових актів, прийняття і впровадження яких необхідні для забезпечення ефективної роботи та відновлення системи соціального захисту нашої держави під час війни й у післявоєнний час [Error! Reference source not found., с. 107].

Період після війни буде вимагати розробки інтегрованої стратегії соціального захисту, яка враховуватиме специфічні потреби окремих груп бенефіціарів зі спеціальним правовим статусом. Тому, треба переглянути елементи соціальної системи, щоб забезпечити людям можливість вести повноцінне та самостійне життя. Важливо також запровадити чіткі, прозорі й об'єктивні критерії для одержання послуг виплат соціального змісту [Error! Reference source not found., с. 4].

Для вирішення питань соціального захисту громадян необхідний комплексний підхід, що допоможе досягти поставлених цілей і завдань. Національна рада з відновлення України від результатів війни визначила

ключові вектори програми удосконалення системи соціального захисту [Error! Reference source not found., с. 5]:

- використання європейської практики в запровадженні соціальних реформ;
- пріоритетними шляхами соціальної політики нашої держави є: підвищення рівня пенсійного забезпечення, цифрове перетворення соціальної галузі, підтримання малозабезпечених та осіб у складних життєвих обставинах. Адекватність фінансовим можливостям держави має на меті поліпшення якості життя людей, протидію демографічним змінам, посилення соціального захисту, зменшення бідності, зміцнення соціальної єдності, подолання дискримінації в усіх її формах, підвищення довіри населення до влади;
- у воєнний час держава повинна прийняти складні завдання з соціального забезпечення. Це вимагатиме нагляду за виконанням соціальних проєктів;
- соціальна політика повинна бути орієнтованою на людину, гнучкою і здатною надавати послуги адекватно до соціальної політики ЄС. Вона не може бути відокремлена від політики зайнятості, яка є складовою економічної політики. Головним завданням соціальної підтримки є не заміна особистих зв'язків грошима, а стимулювання людей до самостійного заробітку для забезпечення своїх сімей. Громадяни можуть покладатися на державу, але не повинні перекладати на неї всю відповідальність за своє благополуччя, що має стати основним принципом соціальної підтримки;
- згідно з європейськими принципами соціальної політики, суб'єктами соціального захисту мають бути всі верстви населення держави;
- встановлення розбірливих, прозорих та об'єктивних вимог для одержання права на соціальні виплати і послуги. Програми соціального захисту мають підтримувати громадян у складних життєвих ситуаціях;
- здійснення ґрунтовного аналізу поточних фінансових зобов'язань країни в соціальній сфері, оцінка розміру соціальних і страхових виплат та послуг.

Загалом реалізація цієї програми поділена на три стадії: перша стадія розпочалася у червні 2022 року, а завершення третьої стадії заплановано на грудень 2032 року. Нині програма перебуває на стадії розгляду та затвердження.

На офіційному сайті Міністерства соціальної політики України зазначено, що одним із напрямів трансформації соціального захисту, спрямованого на післявоєнне відновлення країни, може стати впровадження універсальної соціальної допомоги. Ця допомога буде залежати від рівня доходів і складу домогосподарства, гарантуючи мінімальний життєвий рівень, насамперед, для непрацездатних осіб [Error! Reference source not found.]. Законодавча та виконавча влада повинні розробити план дій для забезпечення повоєнної підтримки мобілізованих осіб та військовослужбовців у чотирьох напрямках [Error! Reference source not found.]:

- вирішення житлових проблем;
- зайнятість та організація супроводу в пошуку праці за принципом «позитивної дискримінації»;
- надання матеріальної підтримки від держави у період пристосування до цивільного життя;
- забезпечення послугами охорони здоров'я та реабілітацією.

Соціальним елементом політики держави на 2023 рік у рамках ветеранської політики стане впровадження єдиної системи обліку послуг, одержаних ветеранами. Це включатиме підтримку психічного та фізичного здоров'я, пристосування до цивільного життя, інтеграцію у суспільство, родину, громаду та робочі колективи. Також буде передбачена підтримка осіб з інвалідністю, які постраждали внаслідок війни, а також членів родин загиблих Захисників і Захисниць України. Важливим аспектом буде забезпечення житлом [Error! Reference source not found.].

2.2. Оцінка поточного рівня соціального захисту населення у нашій державі

6 За умов формування української державності та розвитку ринкових взаємовідносин забезпечення соціального захисту є необхідним для всіх верств населення, зокрема для пільгових категорій осіб. Потреба в ефективному соціальному захисті зростає на тлі погіршення добробуту громадян, спричиненого економічними та соціальними змінами, пов'язаними з переходом до ринкової економіки, коли значна частина людей опиняється на межі виживання. Посилюється соціальне та майнове розшарування, що порушує баланс у перспективах задоволення базових соціальних потреб. Рівень та якість життя залишаються на низькому рівні.

4 6 За останній час чисельність пенсіонерів за віком, безпритульних і малозабезпечених майже подвоїлася, що зумовлює необхідність забезпечення державою соціальних гарантій та організації ефективної підтримки цих категорій населення. Важливу роль у системі державного соціального захисту відіграє соціальна допомога. Це прояв турботи країни про тих громадян, які потребують підтримки через вік, стан здоров'я, особливі життєві обставини чи фінансові труднощі. Основна мета соціальної допомоги – покращення матеріального становища людей незалежно від їхньої участі у трудовій діяльності [Error! Reference source not found., с. 205].

В Україні соціальний захист здійснюється шляхом матеріального забезпечення економічно активних громадян (через соціальне страхування), індексацій та пільг громадянам, підтримки сімей з дітьми, надання соціальної допомоги найбільш уразливим верствам населення, пенсійного забезпечення, виплати компенсацій, а також через соціальне обслуговування.

Рис. 2.1 демонструє функціональну та інституційну структуру фінансового гарантування соціального забезпечення громадян у нашій державі.

11 Фінансування соціального захисту громадян має багатоканальну структуру, яка включає кошти з державного та місцевих бюджетів, державних і недержавних соціальних фондів, підприємств різних форм власності та благодійних фондів. Воно здійснюється через перерозподіл частини вартості валового внутрішнього продукту на основі принципу соціальної солідарності,

37 що передбачає взаємну підтримку між усіма учасниками системи соціального захисту. Ця взаємодопомога виражається у перерозподілі ресурсів між різними соціально-економічними та демографічними верствами громадян.

54 Можна виокремити 3 основні складові соціальної солідарності: 1) це об'єднання різних ризиків при рівних страхових внесках, що пов'язане з принципом перерозподілу в соціальному страхуванні; 2) здійснюється міжчасовий перерозподіл, який часто називають договором поколінь, де доходи молодих працездатних осіб перерозподіляються на користь старших непрацездатних членів суспільства; 3) соціальна співдружність виступає

28 основою для міжособистісного перерозподілу, що включає перерозподіл доходів між найбагатшими і найбіднішими соціальними групами, між застрахованими особами, а також між застрахованими та незастрахованими суб'єктами системи соціального забезпечення [Error! Reference source not found., с. 206].

Рис. 2.1. Інституційно-функціональна система фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні

Примітка. Складено на основі [64].

Варто зазначити, що більшість держав світу поступово переходять до системи перерозподілу, яка спрямована не стільки від багатих до бідних або від однієї категорії до іншої, скільки від одного етапу життєвого циклу особи до іншого. Все більшої ваги набувають розподільчі взаємовідносини, засновані на самостійному забезпеченні індивідуального захисту кожною людиною через формування різних фінансових фондів [Error! Reference source not found., с. 206].

Т. О. Стеценко вважає, що термін «фінансове забезпечення соціального захисту населення» може використовуватися по-різному, залежно від мети та змісту дослідження. У контексті змісту, це є сукупність цільових фондів грошей

(благодійних, страхових, пенсійного, бюджетного та ін.), спрямованих на вирішення суспільних соціальних вимог. У планах визначені джерела, обсяги коштів та їх цільове використання на відповідні заходи. Також під фінансовим забезпеченням соціального захисту розуміють роботу держави та інших організацій щодо вирішення фінансових проблем, які пов'язані з наданням соціальних послуг у рамках соціального страхування і соціального захисту [Error! Reference source not found., с. 131].

За умов ринкової економіки головними видами розвитку інституту соціального захисту громадян, кожен з яких має свої методи та джерела фінансування, є: соціальна допомога, соціальне страхування та соціальне забезпечення. Соціальна допомога включає різноманітні виплати, дотації, пільги та субсидії, які покликані покращити становище вразливих верств населення через соціальні програми та діяльність соціальних установ. Люди, які опинилися в складній життєвій ситуації і не можуть самотійно її подолати, мають право звернутися до відповідних органів та отримати допомогу у вигляді соціальних виплат чи послуг для вирішення своїх проблем. Як і соціальне забезпечення, соціальна допомога фінансується за рахунок податкових надходжень до бюджету. Рішення про надання допомоги приймається індивідуально, відповідно до чинного законодавства, для людей, чиє матеріальне становище значно погіршилось. Соціальне страхування передбачає матеріальну підтримку економічно активних громадян і пенсійне забезпечення. Фінансування цієї системи базується на страхових внесках членів страхового об'єднання, які отримують виплати при настанні страхових випадків. Частина фінансування також може надходити з державних дотацій або кредитів. Соціальне страхування забезпечує рівний доступ до системи для всіх громадян, незалежно від наявності соціальних ризиків (таких як старість, інвалідність або хронічні захворювання), що робить участь у ньому обов'язковою і підвищує його суспільну значимість. Соціальне забезпечення надається певним категоріям громадян, таким як державні службовці, військовослужбовці, діти-сироти та ін. Фінансування

подібних витрат проходить за рахунок податкових надходжень до бюджету, яке покриває державні соціальні програми, включаючи охорону здоров'я та освіти.

Способи фінансового забезпечення у нашій державі здійснюються у формі трьох головних видів соціального захисту. Сам хід фінансового забезпечення схематично розділяється на дві стадії: 1) залучення фінансових коштів; 2) спрямування фінансових коштів. Кожна з цих стадій включає визначені ключові частини [Error! Reference source not found., с. 207].

У ході розподілу ВВП створюються первісні і другорядні доходи інституційних сфер економіки. Частина цих доходів, через сплату податків і соціальних внесків, як обов'язкових, так і добровільних, направляється на створення централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Ці джерела можна поділити на три основні види: 1) недержавні соціальні фонди, які створюються через добровільні внески юридичних і фізичних осіб, і держави; 2) децентралізовані фонди держави, що включають фонди загальнообов'язкового соціального страхування країни; 3) державні централізовані фонди. Важливо забезпечити баланс між потребою у фінансових ресурсах і наявними доходами. На рис. 2.2 відображені головні чинники, що впливають на потребу в цих ресурсах [Error! Reference source not found., с. 207].

На фінансове забезпечення впливає багато факторів. Соціальні трансфери реалізуються через різноманітні програми соціального захисту громадян. Останнім часом у більшості держав, в тому числі в Україні, відбувається зниження соціальної ролі держави, що, перш за все, зумовлено кризою фінансів останньої. Це призводить до зменшення соціальних програм держави чи скорочення їхнього фінансування. Водночас, зростає роль соціального страхування, особливо недержавного. У таких умовах оптимальне фінансове гарантування соціального захисту можливо лише за умови злагодженого розвитку всіх форм соціального захисту, що не повинно негативно впливати на соціальну захищеність населення нашої країни. Отже, пошук рішень щодо фінансування соціального захисту громадян має бути зосереджений на оптимальному перерозподілі фінансових ресурсів у цій системі, а не на

подальшому зменшенні кількості соціальних програм [Error! Reference source not found., с. 208].

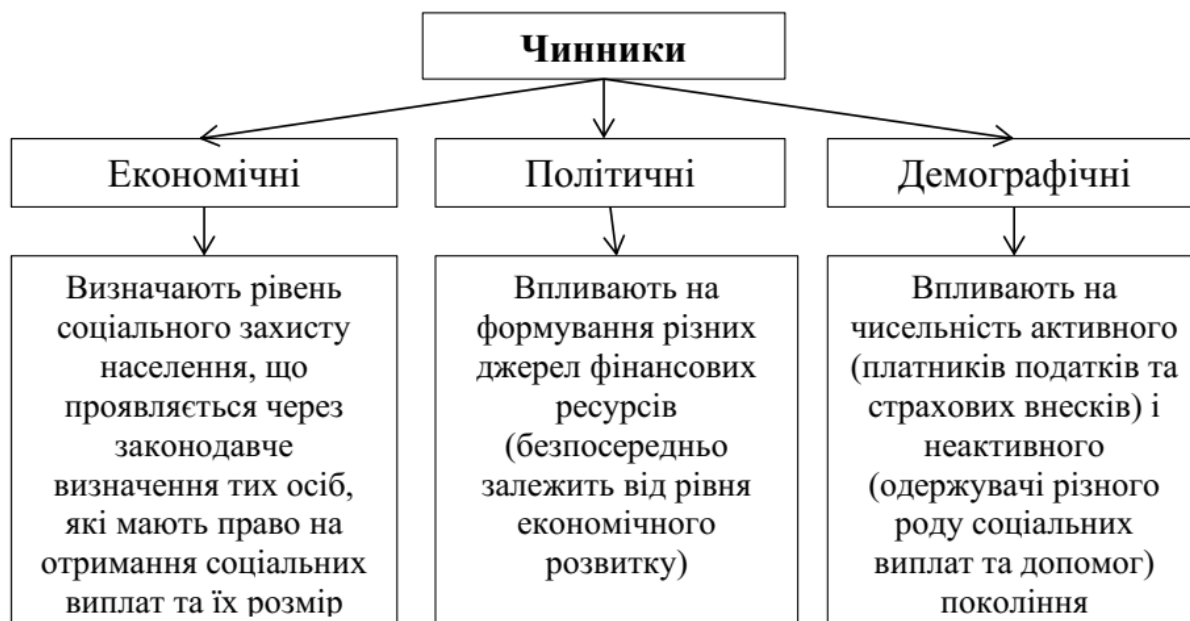

Рис. 2.2. Головні чинники, які впливають на потребу у фінансових ресурсах для соціального захисту громадян

Примітка. Складено на основі [32].

Стратегія соціально-економічного розвитку нашої держави однозначно проголошує європейський вибір країни, який передбачає формування умов з метою здобуття членства в ЄС за рахунок широкого впровадження загальноєвропейських стандартів і норм у вітчизняне законодавство і систему державного менеджменту.

4 Досягнення стратегічних і тактичних пріоритетів соціального захисту громадян нездійсненне без створення адекватного механізму їх виконання, який складається з трьох компонентів: фінансової, організаційної і правової підсистем [Error! Reference source not found.].

4 Фінансовий механізм здійснення соціального захисту громадян включає залучення джерел фінансових ресурсів, які спрямовуються на реалізацію адекватних заходів і програм, а ще раціональний відбір способів, видів та інструментів їхнього застосування. Не дивлячись на доволі різноманітну структуру фінансових ресурсів, ключове значення належить коштам, які мобілізовані до централізованих і децентралізованих фондів країни. Окрім

бюджетів усіх рівнів, важливою формою фінансування є ресурси системи соціального страхування, зокрема Пенсійного фонду України. Фінансування через соціальне страхування забезпечує добробут населення після закінчення трудової діяльності, а ще у разі виникнення соціальних ризиків, які призводять до тимчасової або сталої втрати працездатності [Error! Reference source not found., с. 208].

Мінімальна заробітна плата є першою формою соціального захисту населення, закріпленою законодавством України. Однак, на практиці її розмір не відповідає прожитковому мінімуму і лише частково забезпечує базові потреби для виживання громадянина [Error! Reference source not found.].

На рис. 2.3 наведено динаміку зміни мінімальної заробітної плати у 2011–2024 рр.

Примітка. Складено на основі [38; 48].

На наш погляд, поточний рівень мінімальної заробітної плати не здатен покрити основні потреби робітника та його сім'ї. В таких умовах заробітна плата позбувається власної мотиваційної ролі у стимулюванні до роботи та відтворенні робочої сили [Error! Reference source not found.].

Зі збільшенням мінімальної заробітної плати в Україні відбулися переміни в системі соціального забезпечення пенсіонерів. На рис. 2.4. наведено динаміку цих змін у період з 2013 по 2024 роки.

Примітка. Складено на основі [39; 48].

Аналізуючи дані, наведені на рис. 2.3 та 2.4, можна відзначити тенденцію до зростання як мінімальної пенсії, так і мінімальної заробітної плати. У 2024 році мінімальна заробітна плата зросла на 750,2 % або у 8,5 раза порівняно з 2011 роком (приріст становив 7059 грн), причому головне збільшення відбулося у 2017 році, коли вона зросла на 120,7 % – з 1450 грн до 3200 грн. Мінімальна пенсія за віком у 2024 році порівняно з 2013 роком зросла на 148,8 % або у 2,5 раза, приріст склав 1412 грн.

На основі проведеного аналізу сучасного стану соціального захисту населення в Україні можна зробити такі висновки.

Соціальна політика є частиною внутрішньої політики країни, направленою на забезпечення добробуту населення шляхом доступу до потрібних духовних, культурних і матеріальних благ. Вона виступає інструментом регулювання державою ринкової економіки, здійснюючи розподіл і перерозподіл ресурсів суспільства і формуючи взаємовідносини між робітниками у процесі їх залучення. Характерними рисами соціальної політики є її гуманістична

орієнтація та акцент на розвиток особи. Соціальна політика країни здійснюється за допомогою соціальних програм, що ґрунтуються на законодавчій базі держави. Вона також чинить вплив на конкурентоздатність вітчизняної економіки, сприяючи розвитку потенціалу людей, поліпшенню інноваційно-інвестиційного клімату та забезпеченню соціальної стабільності суспільства.

За умов економічної нестабільності та гострого дефіциту фінансів, а також збільшення кількості людей, які мають потребу в державній підтримці, питання фінансування соціального захисту є надзвичайно актуальним. З метою його розв'язання варто залучати не тільки державу, але й населення та бізнес-сектор:

- пристосування системи соціального захисту до новітніх викликів вимагає переходу до адресної соціальної допомоги, оптимізації спектру соціальних виплат і більш гнучкого поєднання адресної та безадресної допомоги в окремих соціальних програмах;
- агресія з боку рф збільшила навантаження на систему соціального підтримання, що стане значним викликом під час повоєнного відновлення;
- збройна агресія вимагає розробки сучасних підходів і критеріїв для оцінки соціальних програм, щоб оптимізувати їх та узгодити з наявними бюджетними коштами та ін.

РОЗДІЛ 3

ПИТАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОЇ ПРАКТИКИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН У НАШІЙ ДЕРЖАВІ

3.1. Виклики фінансування соціального захисту громадян нашої держави за умов ринкової економіки

Відповідно до чинного законодавства, пільги надаються на основі категоріального підходу, що означає одержання їх населенням залежно від належності до певної пільгової категорії. При чому не беруться до уваги рівень доходів чи матеріальне становище отримувача пільг, його фінансового стану. Розмір пільг також визначається виходячи з категорії, до якої належить одержувач.

Однією з основних проблем української системи соціальної допомоги є те, що значна частина одержувачів пільг не належить до малозабезпечених верств населення за критерієм доходів. Частка таких осіб навіть перевищує кількість пільговиків серед бідних. Дві третини загальної суми пільг і допомоги припадають на громадян, чий середній дохід перевищує прожитковий мінімум. Окремі домогосподарства одержують пільги упродовж тривалого часу, не зважаючи на те, чи є у них реальна потреба. При цьому розміри допомоги для «бідних» і «небідних» майже не відрізняються. Оскільки пільги надаються без урахування доходів і реальних потреб, це не дає змоги забезпечити бідним мінімальний рівень життя. Через велику кількість пільгових категорій майже третина українців охоплена системою пільг. Проблеми ускладнюються також відсутністю єдиного законодавчого акту, який би регулював питання надання пільг, оскільки вони регламентуються великою кількістю різних нормативних документів. Найгострішими проблемами соціального страхування залишаються недостатнє охоплення бідних соціальною підтримкою та низька адресність у її наданні (рис. 3.1) [Error! Reference source not found., с. 209–210].

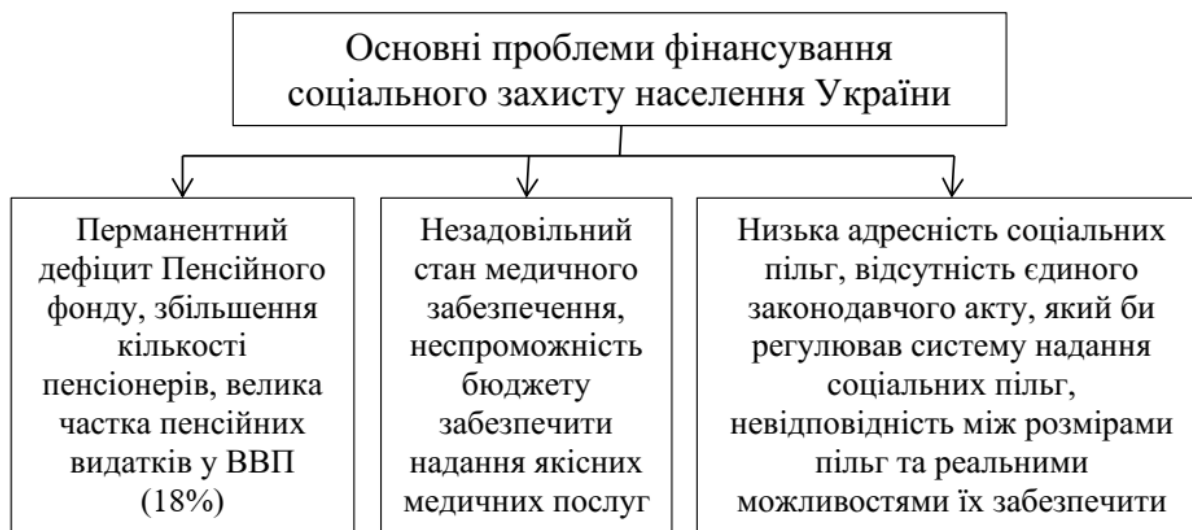

Рис. 3.1. Основні проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні

Примітка. Складено на основі [53].

Одним з актуальних питань є незавершеність соціальної реформи, зокрема, бракує політичної волі та розуміння потреби продовження та завершення реформ, особливо пенсійної. Це частково обумовлено постійним дефіцитом коштів у пенсійному та інших соціальних фондах, а також неефективним або нецільовим використанням наявних ресурсів. Брак фінансування на медичне обслуговування не дає змоги підтримувати відповідний рівень медичного захисту (табл. 3.1) [Error! Reference source not found., с. 210].

Модернізація соціальної політики України включає такі стратегічні напрямки [Error! Reference source not found.]:

- розвиток соціальної інфраструктури;
- зниження рівня безробіття і стимулювання зайнятості;
- захист населення від інфляції через своєчасну індексацію доходів;
- створення безпечних екологічних і соціальних умов для життя громадян;
- посилення державної демографічної політики, яка сприятиме регулюванню демографічної поведінки населення, підтримає потреби соціального захисту і допоможе вирішити важливі завдання соціальної сфери.

Отже, сучасний динамічний і поступальний розвиток нашої держави має бути спрямований на соціалізацію економічної системи, максимально враховуючи вимоги та інтереси громадян, а також заохочуючи його до продуктивної праці, що сприятиме реалізації професійного та кваліфікаційного потенціалу, всебічному розвитку й отриманню справедливої винагороди за роботу. Пріоритетність розв'язання соціальних питань впливає з потреби формування умов з метою збалансованого соціально-економічного розвитку областей, оптимальної інтеграції у світову економіку, що висуває нові вимоги до відтворення громадян, соціально-трудових взаємовідносин і розвитку систем життєзабезпечення, включаючи робочу силу як ключовий елемент. У цьому зв'язку державні функції в управлінні соціальним розвитком потребують перетворення, сучасне державне регулювання має еволюціонувати у бік більшої гнучкості, концентруючись на стимулюючих заходах замість обмежуючих і регламентуючих [Error! Reference source not found., с. 210-211].

Таблиця 3.1

Шляхи вирішення проблем соціального захисту населення України

Проблеми соціального захисту населення в Україні	Пропозиції щодо вирішення
Низька адресність соціальних пільг	Відхід від категоріального принципу надання пільг і орієнтація пільг на конкретну людину. З'ясування рівня доходів людини, яка претендує на пільгу, і надання пільги тільки у разі, якщо її дохід є нижчим за середній
Невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити	Заборона на введення нових пільг, законодавче встановлення конкретного джерела фінансування для кожного виду пільг, введення обмеження «одна людина – одна пільга»
Дефіцитність Пенсійного фонду України	З метою зменшення видаткової частини Пенсійного фонду ввести максимальний розмір пенсії за віком, детінізація заробітної платні, що дозволить збільшити базу для нарахування пенсійних внесків
Залишкове фінансування медичного забезпечення	Запровадження обов'язкового медичного страхування, що дозволить зменшити навантаження на державний бюджет та водночас обмежити можливість покривати інші бюджетні видатки за рахунок видатків на охорону здоров'я

Примітка. Складено на основі [62, с. 210].

Надання соціальних послуг є одним із ключових напрямів соціального захисту населення, що забезпечує підтримку і супровід громадян, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, а також допомагає їм у подоланні таких обставин [Error! Reference source not found., с. 89].

Варто зазначити, що прагнення нашої держави стати членом ЄС вимагає суттєвих реформ у сфері соціального захисту [Error! Reference source not found.]. Досягнення успіху можливе як завдяки економічному зростанню, так і через створення інституційних механізмів, що сприятимуть розвитку суспільства. Це потребує створення соціального середовища, заснованого на європейських принципах соціальної державності. Разом з тим, розвиток системи соціального захисту населення стане реальним за умови відповідного забезпечення фінансовими ресурсами.

Щоб підвищити якість соціальних послуг, необхідно [Error! Reference source not found., с. 89–90]:

- пришвидшити запровадження систем керування якістю у закладах і організаціях, які займаються наданням соціальних послуг;
- покращити механізми моніторингу й оцінки якості соціальних послуг;
- побудувати систему контролю за дотриманням державних мінімальних стандартів якості та запровадити відповідальність для надавачів послуг у разі їх невиконання;
- опрацювати та запровадити стандарти якості для наданих соціальних послуг.

3.2. Іноземна практика соціального захисту громадян та перспективи її впровадження у нашій державі

Варто зазначити, що структура системи соціального забезпечення варіюється в різних країнах, проте основними її елементами залишаються соціальне страхування, пенсійне забезпечення, та ін. виплати допомог [Error! Reference source not found.].

Тривалі бойові дії в нашій державі призвели до тяжкої соціально-економічної ситуації в країні. Кількість ВПО, учасників бойових дій та інших осіб, які опинилися в складних умовах, стрімко зростає, що створює потребу в комплексному соціальному захисті. Серйозне зростання соціальних

витрат у бюджеті держави, коли пріоритетом є військові потреби, веде до колапсу фінансових розрахунків і вимагає пошуку додаткових фінансованих ресурсів [Error! Reference source not found., с. 66].

5 В Україні зовнішніми джерелами фінансування соціальної сфери є кошти ЄС, США, Великобританії та інших союзників. Щоб максимально залучити ці ресурси та ефективно їх розподілити, потрібно вивчити міжнародний досвід соціального захисту держав-партнерів і зрозуміти особливості їхніх підходів до соціального забезпечення громадян, гуманітарної допомоги та благодійництва.

Багато вітчизняних вчених досліджували особливості міжнародного досвіду соціального захисту населення. Зокрема, Т. Венгуренко та А. Ясентюк, вивчаючи цей досвід, створили типологію основних моделей соціального страхування [Error! Reference source not found.].

Дослідники С. В. Мішина та О. Ю. Мішин проаналізували підхід США до надання соціальних виплат, включно з їх складом, переліком та умовами надання. Вони виокремили характерні ознаки системи соціального захисту в США, а саме: різноманітні форми підтримання безробітних; активне застосування онлайн-сервісів; високий рівень обізнаності населення про можливість отримання допомоги; цілеспрямованість і перевірка доцільності соціальної допомоги; підтримання громадян, які постраждали від соціальних ризиків [Error! Reference source not found.].

І. М. Миценко та Т. В. Решитько у своїх дослідженнях розробили рекомендації для удосконалення нормативно-правового регулювання питань соціального захисту громадян, які зайняті в індивідуальних селянських господарствах [Error! Reference source not found.].

41 М. М. Любецька сконцентрувала увагу на специфіці надання соціальних послуг і виконання соціального супроводу осіб (сімей), які опинилися у складних життєвих ситуаціях у США та європейських країнах [Error! Reference source not found.].

Дослідження І. Ю. Марка, Є. І. Марка та І. М. Чернишової присвячене аналізу міжнародного досвіду у сфері соціальних гарантій для

військовослужбовців. У ньому підкреслюється, що соціальний захист військових або соціальні гарантії від держави у вигляді належного матеріального та фінансового забезпечення сприяють ефективному функціонуванню збройних сил будь-якої країни [Error! Reference source not found.].

Дослідження О. Бурлаки сфокусоване на вивченні міжнародного досвіду вихованням дітей, що залишилися без батьківської опіки [Error! Reference source not found.].

Л. Л. А. Гордієнко вивчала іноземний досвід фінансування соціальних програм та особливості його застосування у нашій державі, зосередивши увагу на аналізі програм, що спільно фінансуються державними установами України та міжнародними організаціями, такими як ЮНІСЕФ та ЮНЕСКО [Error! Reference source not found.].

М. І. Бондар окреслив основні зарубіжні моделі державних систем соціальної політики [Error! Reference source not found.].

О. В. Степанова проаналізувала передовий досвід фінансування системи соціального захисту в централізованих і децентралізованих державах, визначивши принципи розподілення фінансових функцій між різноманітними рівнями влади в Європейському Союзі [Error! Reference source not found.].

А. Л. Помаза-Пономаренко розглянула стан забезпечення соціального розвитку та регіональної безпеки держав Європи, а також виокремила ключові шляхи розвитку соціальної сфери України в умовах забезпечення її безпеки [Error! Reference source not found.].

Кожна держава має власні ознаки системи соціального захисту громадян, однак їх можна згрупувати за подібними характеристиками. Більшість дослідників виокремлює такі моделі соціального захисту: континентальну, англосаксонську, скандинавську, південно-європейську та неоліберальну. Однак, поміж вчених немає єдиної думки відносно кількості моделей, їхніх рис і приналежності до тих чи інших держав (табл. 3.2).

Перший канцлер Німецької імперії Отто фон Бісмарк вважається засновником континентальної моделі соціального захисту. Він прагнув знизити

3 соціальну напругу в суспільстві та запобігти революції, запровадивши на загальнодержавному рівні соціальне страхування (на випадок інвалідності та нещасного випадку, медичне, пенсійне) [Error! Reference source not found., с. 67].

3 Характерною рисою континентальної моделі є тісна взаємозалежність рівня соціального захисту від тривалості трудового стажу. Отже, основою згаданої моделі є соціальне страхування, а всі соціальні виплати здійснюються зі страхових внесків, сплачених роботодавцями та застрахованими працівниками. Причому, континентальна модель передбачає прямо пропорційну залежність, між величиною страхових виплат і сумою страхових внесків.

Таблиця 3.2

Характеристика моделей соціального захисту населення

Модель	Характеристика	Країни
Континентальна	Базується на соціальному страхуванні, основними джерелом соціальних виплат є страхові внески роботодавців та працівників, існує прямо пропорційна залежність між трудовим стажем працівника та рівнем його соціального захисту. Допускає мінімальну соціальну допомогу особам без страхового стажу.	Німеччина, Австрія, Угорщина, Бельгія
Англосаксонська	Базується на універсальності та стандартизації соціального захисту населення, передбачає національну всеохопленість соціальними гарантіями з низькими соціальними виплатами, що фінансуються як з фондів соціального страхування так і з державного та місцевих бюджетів.	Велика Британія, Ірландія
Скандинавська	Базується на значному перерозподілі доходів між багатими та бідними за рахунок прогресивної шкали оподаткування, забезпечує високий рівень соціальних гарантій для всіх громадян, соціальне страхування є другорядним проте його значення поступово зростає.	Данія, Швеція, Норвегія та Фінляндія
Південно-європейська	Базується інститутах громадянського суспільства, де більшість функцій соціального захисту перекладені на сім'ю та родичів, характеризується низьким рівнем та асиметричністю соціальних видатків.	Італія, Іспанія, Греція, Португалія
Неоліберальна	Базується на соціальному партнерстві між роботодавцями та найманими працівниками за посередництва профспілок, держава втручається лише за потреби вирішити конфліктні ситуації чи забезпечити мінімальні соціальні гарантії.	Сполучені Штати Америки

Примітка. Складено на основі [24, с. 68].

Сучасна континентальна модель соціального захисту характерна для країн, які у 1880-их роках входили до складу Німецької імперії, межували з нею або зазнавали її геополітичного впливу, таких як Австрія, Бельгія, Німеччина,

Угорщина та ін. Однак теперішня версія цієї моделі дещо відходить від класичного підходу і базується не лише на соціальному страхуванні. Так, малозабезпечені особи без трудового стажу з об'єктивних причин (як-от вроджена інвалідність або статус біженця) отримують соціальну допомогу, що фінансується з державного або місцевих бюджетів. Таким чином, еволюція суспільства сприяє зміні континентальної моделі, відходу від принципів, закладених Отто фон Бісмарком, і зростанню бюджетного фінансування соціальної сфери.

Великій Британії та Ірландії притаманна англосаксонська модель соціального захисту, яка запроваджена Генрі Вільямом Беверіджем у Європі. Вона передбачає універсальний характер соціального захисту, охоплюючи всіх членів суспільства, які його вимагають. Ця модель також забезпечує стандартизованість та уніфікацію соціальних послуг, що досягається за допомогою детальної регламентації методів нарахування й умов одержання пільг, субсидій, пенсій, соціальних допомог тощо. Крім того, фінансування соціального захисту в рамках цієї моделі базується на принципі національної солідарності [Error! Reference source not found., с. 68].

Таким чином, англосаксонська модель соціального захисту передбачає фінансування за рахунок страхових фондів, а також державного та місцевих бюджетів. Англосаксонська модель характеризується низьким рівнем соціальних виплат із системи соціального страхування, але при цьому забезпечує максимально широке охоплення населення соціальним захистом.

У таких економічно розвинених державах, як Данія, Норвегія, Фінляндія та Швеція, сформувалася скандинавська модель соціального захисту, що забезпечує високий рівень соціальних гарантій для кожної особи. Ця модель охоплює широкий спектр соціальних ризиків і життєвих труднощів, які потребують підтримки країни. Соціальні допомоги і послуги надаються всім жителям країни та не залежать абсолютною мірою від страхових внесків, сплачених ними.

5 За допомогою активної політики перерозподілу доходів у державах скандинавської моделі соціального захисту забезпечується високий рівень соціальних виплат. Для цього потрібна інституційна організація суспільства, 5 дотримання податкової дисципліни і прихильність принципам загального державного добробуту. Фінансування системи соціального захисту в цій моделі ґрунтується на широкій податковій базі та прогресивній шкалі оподаткування, тоді як внески стейкхолдерів і робітників відіграють другорядну роль [Error! Reference source not found., с. 68].

Варто зазначити, що класичній скандинавській моделі соціального захисту характерне добровільне страхування у разі безробіття, яке організовують профспілки, незалежно від політики держави. Це означає, що наймані працівники не здійснювали страхових внесків до соціальних фондів, а соціальний захист гарантується за допомогою податку на доходи та інших податків.

3 Сьогодні, через різке подорожчання енергоресурсів, криз, спричинених коронавірусом COVID-19, та війни в Україні, у скандинавській моделі соціального захисту спостерігається тенденція до скорочення державних 3 соціальних видатків і посилення значення соціального страхування.

Південно-європейська модель соціального захисту, характерна для Греції, Іспанії, Італії та Португалії, виникла останніми десятиріччями, продовжує розвиватися і є перехідною стадією у становленні системи соціального захисту. Ця модель має відносно низький рівень соціальних виплат і більшість функцій соціальної підтримки покладено на членів родини та близьких. Таким чином, ключову роль у соціальному захисті виконують родина та громадські інститути, тоді як держава проводить пасивну соціальну політику, спрямовану на 3 компенсацію втрат доходів окремих соціальних груп. 5 Для південно-європейської моделі також характерна асиметрія у структурі соціальних видатків: приміром, в Італії пенсії складають основну частину соціальних виплат (приблизно 15 % ВВП при середній нормі в Європі в 12 %), тоді як на допомогу, пов'язану з безробіттям, малозабезпеченістю та материнством виділяється тільки 1 % ВВП,

хоча за українськими мірками це також суттєва сума [Error! Reference source not found., с. 69].

Для США характерна неоліберальна модель соціального захисту, яка передбачає незалежне розв'язання питань соціального захисту між роботодавцями та найманими працівниками через колективні договори і створення корпоративних соціальних та пенсійних фондів. У цій моделі права найманих працівників захищають профспілкові організації, тоді як держава забезпечує мінімальне соціальне забезпечення, здійснює контроль за їх дотриманням і виступає арбітром у випадку виникнення конфліктів.

На основі проведеного дослідження проблем фінансування та зарубіжного досвіду соціального захисту населення можна зробити такі висновки.

Порівняно з іноземними аналогами, національна система соціального захисту є надзвичайно складною, має розгалужене нормативно-правове регулювання та обслуговує великий контингент людей. У нашій державі понад половина громадян одержує житлові субсидії в опалювальний період, кожен четвертий має пільги і безперервно збільшується кількість ВПО, учасників бойових дій та тих, хто опинився в складних життєвих ситуаціях.

Аналізуючи вітчизняну систему соціального захисту, можна зробити висновок, що вона потребує інтеграції кращих аспектів англосаксонської, континентальної та скандинавської моделей, з уникненням їх недоліків. Зокрема, з англосаксонській моделі доцільно перейняти практики обмеження кількості осіб, що отримують пільги, субсидії та соціальні виплати; від скандинавської – всеохоплюючу систему соціального страхування, що мінімізує відсоток страхових внесків і розширює охоплення застрахованих від різних соціальних ризиків; а від континентальної моделі варто запозичити стабільність законодавства і правил соціального страхування та виплат. Така збалансована система соціального захисту населення може сприяти зниженню ризику суспільних конфліктів, підвищенню соціальної безпеки та забезпеченню політичної й економічної стабільності загалом.

Особливої уваги заслуговує досвід США в наданні соціальних виплат, який вирізняється високою поінформованістю населення про можливість отримання такої допомоги, чіткою адресністю та індивідуальним підходом. Виходячи з американського досвіду, доцільно підвищити ефективність соціального аудиту, розширити повноваження соціальних інспекторів для верифікації права на отримання допомог, посилити функціонал соціальних онлайн-сервісів із можливістю доступу з будь-якої місцевості та платформи (зокрема через портал «Дія»). Також варто впровадити програми тимчасової продуктової допомоги для малозабезпечених, запровадити обов'язкове медичне страхування з диференційованим підходом до різних соціальних груп, а також урізноманітнити допомогу на випадок безробіття через стимулюючі програми самозайнятості.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливого наукового завдання щодо визначення тенденцій соціального забезпечення громадян у нашій державі.

1. Соціальна політика регулює соціальні відносини, здійснює розподіл і перерозподіл доходів, формує соціальні гарантії, створює інфраструктуру соціальної підтримки та забезпечує її розвиток.

2. Соціальний захист населення є багаторівневою системою економічних, соціальних і правових взаємовідносин, яка спрямована на управління соціальними ризиками в країні з метою запобігання їхнім негативним результатам і забезпечення належного рівня життя громадян.

3. Соціальна політика – складова внутрішньої політики країни, орієнтована на забезпечення добробуту населення за рахунок надання їм доступу до духовних, культурних і матеріальних благ. Соціальна політика держави має гуманістичне спрямування та підтримує розвиток особи. Вона також є інструментом регулювання ринкової економіки за допомогою перерозподілу та розподілу суспільних благ, а також розбудови взаємовідносин у суспільстві. Сюди входять заходи соціального забезпечення, житлові програми, допомоги, охорона здоров'я, навчання та підтримання сфер, орієнтованих на соціальні вимоги, приміром легкої і харчової промисловості. Важливим є підвищення конкурентоспроможності національної економіки, покращення інвестиційного клімату та забезпечення соціальної стабільності.

4. Головним шляхом покращення фінансування соціальних послуг є оптимальне розмежування повноважень різних рівнів влади у здійсненні видатків тощо.

5. Тільки комплексна реалізація цих заходів може підвищити ефективність фінансування соціальної сфери та покращити рівень життя громадян, що є головною ціллю соціально-економічної політики країни.

6. Соціальний захист громадян лишається конституційною прерогативою країни, що здійснюється відповідними соціальними інституціями через державні стандарти та законодавство. Важливо зазначити, що вдосконалення цієї системи

як частини трансформаційної економіки має спрямовуватися на розвиток економічних і соціальних інститутів, відповідних ринковим взаємовідносинам.

7. Впровадження заходів для фінансової стійкості соціального захисту населення в Україні сприятиме ефективному використанню фінансових ресурсів і стимулюватиме органи влади та населення до досягнення високих життєвих стандартів.

8. Аналіз зарубіжного досвіду соціального захисту батьківства, материнства, дитинства та сімей дає змогу визначити перспективні напрями для нашої держави:

- встановлення стандартів виховання дітей, які позбавлені батьківського піклування, відповідно до досвіду Великобританії;
- стимулювання народжуваності та підтримка прийомних сімей через податкові пільги, як у Німеччині та Польщі;
- впровадження деінституціалізації та дерегуляції опіки, стимулювання сімейних форм виховання через механізм «гроші ходять за дитиною».

9. Дослідження континентальної, англосаксонської, скандинавської, південно-європейської та неоліберальної моделей соціального захисту визначило їх особливості, переваги та недоліки. До головних тенденцій адміністративного і правового регулювання соціального захисту населення належать розширення асортименту та якості соціальних послуг, пріоритетне обслуговування дітей з інвалідністю, делегування функцій та повноважень і відповідних фінансових ресурсів органам місцевого самоврядування, залучення громадських організацій, волонтерів, благодійників для підтримки осіб у складних життєвих ситуаціях, створення умов конкуренції для приватних надавачів послуг, контроль за якістю та доступом до соціальних послуг. У національній системі України доцільно мінімізувати недоліки трьох моделей. Від англосаксонської моделі варто запозичити підходи до обмеження кількості пільговиків та отримувачів допомоги, від скандинавської – всеохоплюючу систему соціального страхування, а від континентальної – стабільність соціального законодавства.

ДОДАТКИ Додаток А

Динаміка розподілу пенсіонерів по видах та розмірах призначених пенсій у 2019–2023 рр.

Показники	2019		2020		2021		2022		2023	
	осіб	грн	осіб	грн	осіб	грн	осіб	грн	осіб	грн
Пенсія за віком	8693013	2648,24	8534558	3064,77	8330485	3538,97	8051697	3944,81	7916113	4522,98
Пенсія по інвалідності	137249	1994,94	1405704	2480,41	1426553	2679,45	1491113	3269,78	1494861	3790,71
Пенсія у зв'язку з втратою годувальника	536132	2254,57	539097	2699,70	531849	3012,50	637669	3730,71	637160	4416,87
Довічне грошове утримання суддів	3924	28702,37	3378	45874,27	3538	67961,39	3630	90822,18	3588	96296,85
Соціальні пенсії	84027	1499,59	77632	1644,25	72843	1786,06	68284	1955,65	63921	2140,03
За вислугу років	229732	2476,92	220594	2841,74	214304	3205,53	588470	6442,85	572278	8104,90
Загальна чисельність пенсіонерів / середній розмір пенсійної виплати	11470405	2645,66	11334730	3082,98	11130954	3507,51	10841117	3991,53	10687921	4622,59

Примітка. Складено на основі [16; 19; 20].

Додаток Б
Бюджет Фонду загальнообов'язкового державного соціального
страхування на випадок безробіття за 2021–2023 рр., тис. грн.

Статті	2021	2022	2023
Залишок коштів на початок року	485,871,0	349 562,9	2 099 681,6
Доходи поточного року, усього, з них:	16 600 460,7	18 983 912,8	16 160 924,7
внески	15759238,5	17347061,2	16058665,8
інші надходження	139574,0	177114,6	101721,9
кошти державного бюджету, усього, з них:	701648,2	1459737	
на виплати працівникам, які вивільняються з роботи у зв'язку із достроковим зняттям з експлуатації Чорнобильської АЕС	848,2	537	537
на виплату Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття допомоги по безробіттю	700000,0	125920	—
на надання роботодавцям компенсації витрат на оплату праці за кожную працевлаштовану особу з числа внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні	—	200000	—
Усього доходів (разом із залишком коштів на початок року)	17086331,7	19333475,7	18260606,3
Усього видатків, з них:	19670137,7	19333475,7	16983606,3
матеріальне забезпечення на випадок безробіття, соціальні послуги та заходи із сприяння зайнятості, профілактика настання страхових випадків, допомога по частковому безробіттю	16338732,9	16087613	11858762,9
виплата достроково призначеної пенсії, допомога на поховання та оплата послуг за їх доставку	—	32682,2	303818,2
інформаційно-аналітичні системи Державної служби зайнятості	59861,3	50 843	63200
утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості	3271543,5	3162337,5	2957294,2
мікрогранти на створення або розвиток власного бізнесу з метою сприяння зайнятості населення	—	—	1800531
Повернення коштів, наданих Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2020 р. № 308	—	—	1277000

Примітка. Складено на основі [9; 10].